

**TARTU ÜLIKOOI ÜLDISE AJALOO VAKANTSELE
ÕPPETOOLILE KANDIDEERIJATE TEADUSLIKKUDE
TÖÖDE HINNANG**

TARTU 1939

I.

Prof. A. R. Cederberg'i arvamused.

Filosoofiateaduskond on oma kirjaga 17. XII 1938 palunud allakirjutanu arvamust nende isikute teaduslike teenete kohta, kes on kandideerinud üldise (keskaja) ajaloo vakantsele profesuurile, kui ka nende kompetentsuse kohta mainitud ametikohale. Avaldades ühtlasi oma tänu selle usalduse eest, mida Filosoofiateaduskond minule on osutanud, palun austavalt luba oma arvamuse esitada järgmist.

Võistlusest osavõtvad kandideerijad on peaaegu ühevanused: arhivaar dr. Paul Johansen on sündinud aastal 1901, ja arhiivi juhataja mag. Evald Blumfeldt aastal 1902. Pean kõige paremaks käsitleda neid vanaduse järjekorras.

Dr. Johansen on saanud oma teadusliku kooli osalt Kopenhaageni ülikoolis, osalt Saksas, esiteks Stuttgartis, siis Leipzigi. Neli aastat kestnud õpingute järel sooritas ta oma doktori eksami aastal 1924 viimatimainitud linnas ja on selle järel, kui võrd võin konstateerida, pühendunud arhiivitegevusele. Ta on teinud mitmeid lühemaid uurimis- ja õppereise, millest vahest ehk Stokholmi ja Kopenhaagenisse tehtu aastal 1930 on kõige tähtsam.

Dr. Johanseni teaduslik toodang jaguneb kahte ossa: allikpublikatsioonidesse ja päris uurimustesse. Käsitlen neist kumbagi eraldi.

Tema allikpublikatsioone puudutav tegevus on juba iga tahe selle ea kohta, milleni ta on jõudnud, rikkalik ja mitmekülgne. Märgin tema töödeloendist üheksa või kümme tähelepanndavat allikpublikatsiooni, nende hulgas sellised, nagu „Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507“ (ilmunud 1925), „Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest 1365—1458“ (ilmunud 1929), „35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands im 13. und 14. Jahrhundert“ (ilmu-

nud 1932) ja „Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374“ (ilmunud 1935). Niipalju kui võib otsustada, on tema publikatsioonitöö õige usaldatav ja hoolas. Ta on saanud päris hea kooli selles suhtes ja täiendanud end hiljemini tehtud reisudel. Need publitseerimisprintsipiidid, mida ta rakendab, on minu arust laitmatud, ja ilmselt on ta eriti suure võrdlusainestiku tundja. Mulle tundub ka, et tal on eriline and avastada arhiivianestikku ja õigel kombel süveneda sellesse. Ka need eessõnad, mis ta on kirjutanud oma allikpublikatsioonidele, on minu arust hästi selgitavad ja hea kriitikaga koostatud.

Et jutt on arhiivuurimistest, siis tahan tähelepanu juhtida ka tema toimetatud Tallinna linnaarhiivi loendile, mis osutab suurt süvenemist arhiivianestikku endasse ja nüüdisaegsete põhimõtete rakendamist selle korraldamisel.

Kõneldes päris teaduslikest uurimustest viitan töödeloendi numbritele 4, 12, 14, 15, 28, 46, 48, 50. Tahaksin erilist tähelepanu juhtida tema uurimustele eestlaste asustusest ja põllundusest keskajal (töödeloend nr. 4), uurimistööle Liber Census Daniae kohta (töödeloend nr. 28) ja uurimistööle vanade kurelaste kohta (töödeloend nr. 50).

Dr. Johanseni uurimus eestlaste asustusest ja põllundusest keskajal on üks tema vanemaid, ilmunud väitekirjana aastal 1924 (trükitud alles 1925). See ei ole sugugi tavaline saksa väitekirja, mis vastab — kuivõrd see vastab — tavalisele laudatur-kirjutisele Tartu või Helsingi ülikoolis. See on palju laiemalt ja põhjalikumalt suunitletud, põhinedes heale kirjanduse tundmisele ja sihiteadlikult sooritatud uurimistööle. See osutab head süvenemist Eesti varasajaloo tähtsatesse küsimustesse, asustuse kujunemisse ja laadisse, külade kujunemisse ja külakorraldusse, põllunduse erivormidesse ja neisse väljastpoolt saadud mõjudesse, mis Eesti primitiivse kultuuri struktuuris on tähelepanuväärne. Kuigi mitmed esitatud selgitused nüüd, kus autori suur uurimus Liber Census Daniae kohta on ilmunud, tunduvad teatud määral ilmetuina või ütleksin abituina, tuleb anda täit tunnustust noorele autorile ta saavutiste puhul. Juba selles uurimuses ilmnevad uurija tähelepanuväärseid omadused: hea kirjandusse süvenemine ja aineainestiku tundmine, oivaline sünteesivõime ja kõige taga päris hea arvustusvõime.

Need omadused tulevad selgesti nähtavale tema suures teoses „Die Estlandliste des Liber Census Daniae“, mis ilmus aastal

1933 ja mida autor ilmselt oli kümmekond aastat küpseks valmistanud. Uuriija haarab julgelt kinni Eesti varasajaloo suurtest ja kõige raskematest küsimustest, mida arvukad uurijad — ja nende hulgas täitsa esmajärgulised — varemalt olid käsitlenud. Peab ütleva, et uuriija on õnnelikult oma ülesandega toime tulnud. Tal on haruldaselt hea, tahaks öelda, fenomenaalselt suur allikate tundmine mitte ainult Baltikumi ajaloo alal, vaid kõigi Balti mere ümber asuvate maade ajaloo alal. Tal on viljakas fantaasia, mida ometi hästi valitsetud kriitika vaol hoiab. Need julged hüpoteesid, mis ta loob, on ometi ikka põhjendatud ega lähe võimatustesse. Mainin näite, mis osutab, kui üllatavatena autori hüpoteesid võivad näida, aga kui vastuvõetavaid põhjendusi autor neile leiab. Esitades Liber Census Daniae kohanimestikku, väljendab autor selle hämmastava oletuse, et algupärane külaloend on 1230.—40. aastakümnetest vanem, nimelt aastail 1219—21 koostatud kiriklike ristimisloendite ühend. Oletuse toetuseks esitatud tõendused on teadagi tõenäosuspõhjendused, kuid on sel määral tähelepanuväärilised, et need ei saa juhuslikud olla. Sama on maksev mitmete muude hüpoteeside puhul, mis on eriti viljaka teadusliku fantaasia loodud. On küll võimalik, et mõned neist ei jää püsima ja et mõningad julgetest mõttekonstruktsioonidest jäävad kõrvale, kuid möönma peab, et need annavad tunnistust hiilgavast, suurtele teadmistele rajatud sünteesivõimest. Pean ütleva, et dr. Johanseni viimasenamainitud teos on eriti tähelepanuväärne saavutus, mis tähendab Eesti ajaloo täielikku ümberhinnangut. Sel ei ole tähtsust ainult Baltikumi ajaloole, vaid suurel määral ka Soome ja Skandinaavia maade ajaloole.

Dr. Johansenit iseloomustavad uurijana julged ja ometi ohjeldataud võtted. Tal on suur and tungida rasketesse küsimustesse ja näha neis uusi pooli ja sündmusketi taga uusi probleeme. Need omadused tulevad nähtavale tema uurimuses „Kuurilaiskysymys“, mis ilmus ajakirjas „Historiallinen Aikakauskirja“ 1938. Pean seda uurimust väga heaks. Küsimust ennast on arvukad uurijad käsitlenud; seda on vaadatud eri pooltelt ja katsutud seda seletada. Dr. Johanseni selgituste järgi näeme seda üsna uues valgustuses, ja need seletuspõhjendused, mida ta esitab, tunduvad tõenäolistena.

Nagu ütlesin, on dr. Johanseni töödeloendis mainitud mitmeid laiemaid või lühemaid uurimusi, mida ometi on asjata selles

ühendis analüüsima ja üksikasjaliselt hindama hakata. Nende kohta võib ütelda, et probleemiasetus on neis tavaliselt õige selge ja et uurija meetodiliselt ja järjekindlalt lahendust taotleb.

*

Teine kandidaatidest, mag. Blumfeldt, kes mõned aastad õppis allakirjutanu juhatusel Tartus ja keda niisiis isiklikult hästi tunnen, on Tartus sooritanud hea ja põhjaliku magistrieksami. Tema laudatur-töö käsitles peapiiskopp Andreas Sunonise mõju Eestis ja on õige selgelt ja meetodiliselt kirjutatud uurimus, millega autor kindlasti ilma vaevata oleks võinud saavutada doktorikraadi kuskil saksa ülikoolis. Kandideerija on seejärel suunanud oma teaduslikud harrastused eriti Saaremaa ajaloole, valmistades, niipalju kui olen kuulnud, väitekirja selle asustus- ja põllundusküsimuste kohta. Ta on saanud õpetust veel Stokholmi Balti Instituudis, mispuhul ta on võinud töötada ka tuntud rahvamajandusteadlase ja majandusajaloolase, prof. Heckscher'i juhatusel ja kuulunud loenguid Stokholmi ülikoolis. Ta on olnud Tartu Ülikooli stipendiaadina ka Riias ja Kopenhaagenis, kogudes ainekku väitekirja jaoks.

Mag. Blumfeldt, kes on pühendanud rohkesti aega bibliograafilistele küsimustele ja sellelt alalt avaldanud mõningaid häid selgitusi ja ülevaateid, on seejärel teotsenud Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhatajana. Andmete järgi on ta paar semestrit ka loenguid pidanud Tartu Ülikoolis ja käsitlenud keskaega puudutavaid küsimusi.

Mag. Blumfeldt on viimaste aastate jooksul avaldanud mitmeid vähemaid uurimusi. Mainin nendest uurimuse Saaremaa põllunduslikust ajaloost Taani valitsuse ajal (töödeloend nr. 3), mis minu arust pakub õige väärtuslikke teateid, sisaldades osavalt ühendatud ennetarvitamatut ainekku Taani Riigiarhiivist. Saaremaa kihelkondade ja Kuressaare linna ajalugu (töödeloend nr. 7) on hea ülevaade ja kindlasti hästi kasulik lugejaile seal leiduvate, mitmelt poolt kogutud teadete tõttu. On selge, et sellel ei või olla midagi tähistatavamat teaduslikku väärtust, kuigi autor, nagu näiteks Kuressaare linna ajalugu kirjeldades, võtab kriitiliselt oma käsitleda esinevaid vaidlusküsimusi ja fikseerib nende suhtes oma seisukoha. Oma uurimuses Saaremaa ajaloo üldjoontest (töödeloend nr. 5) pakub autor üldesituse, mil teaduslikus mõttes on hea väärtus ja mis osutab niihästi arvustus- kui

ka kriitikavõimet. Samuti on olukord tema uurimuses Lääne-maa ajaloost (töödeloend nr. 22). Kõige tähtsam tema siimaani ilmunud uurimisist on Eesti keskaja agraarajalugu (töödeloend nr. 18), kus ta jõuab seisukohavõtule mitmete Eesti keskaja tähtsate küsimuste kohta. Minu arust on see uurimus, nii ülevaatlikuks kui see ongi mõeldud, teaduslikus mõttes väärtuslik ja tõendab head selle autori andest uurijana.

Peale nende mainitud uurimuste on mag. Blumfeldt avaldanud mitmeid vähemaid kirjutisi ja uurimusi — kuigi peaaegu kõik Baltikumi ajaloo alalt —, mis on tõsine töö ja hästi tehtud. Ta on koostanud ka loetava ja minu arust lugejaile hästi kasuliku ülevaate Gustav II Adolphi ajaloost, milline esitus minu meelest põhineb kõige paremal uueaegsel kirjandusel, eeskätt Ahnlundi põhjapaneval uurimusel selle sangarkuninga kohta. Kuid peab pidama kahjuks, et mag. Blumfeldt ei ole keskendanud oma tööd ühelegi haaravale laiemale ajaloolisele uurimisülesandele, kus tema uurija-and oleks paremini oma õigustesse pääsenud.

*

Võttes kokku selle, mis eespool olen mõlemast kandideerijast ja nende teaduslikest teenetest ütelnud, tahan austavalt väljendada järgmist.

Dr. Johanseni teaduslik toodang on juba õige rikkalik ja sel on tähelepandav teaduslik väärtus. Ei või olla mingit kahtlust selles, et ta ei oleks saavutanud kõigiti täielikku kompetentsi Baltikumi ajaloo alal. Võib väita, et ta ei ole liikunud oma uurimustes päris üldajaloo aladel, nagu me neid alasid käsitame nii Tartu kui Helsingi ülikoolis. Teadagi peab möönma, et dr. Johanseni ei ole mingit otsest uurimust Kesk-Euroopa või Põhjamaade keskaja ajaloo alalt. Minu arust ei ole ometi sugugi õige säärane mehhaaniline seisukoht, mis üha edasi on valitsemas mõnedes ülikoolides ja mille kohaselt kõlblikud ja tüsedad uurimused kodumaa ajaloo alalt, olgugi et need täielikult arvesse võtavad üldajaloolist arengut ja põhinevad heal juhtiva üldajaloolise kirjanduse tundmisel, ei ole üldajaloo professuuri puhul kaugeltki sel määral arvestatavad kui teosed, mis puudutavad mittekodumaisi aineid. Dr. Johanseni teostes on konstateeritav nii suur üldajaloolise kirjanduse tundmine ja neis esinevad paralleelid Euroopa üldajaloo tähtsatele küsimustele, nagu näiteks Saksa keskaja ajaloos esinevaile, keskaja üldisele kirikupoliitikale, Poola keskaja ajaloole

jne., on nii selged, et need kahtlemata tõendavad päris suurt üldajaloo ja selle üldprobleemide tundmist. Minu meelest on dr. Johansen ilma mingi kahtluseta kompetentseks peetav keskaja ajaloo professorile.

Ma olen valmis andma täie tunnustuse mag. Blumfeldti sooritatud tööle, tema virkusele ja uurijaharrastustele. Tema on kirjutanud mitmed vähemad headtõendavad uurimused, kuid tal puudub vormiline kompetents professorile ja ta ei ole avaldanud selliseid tähelepandavaid ja üldist tunnustust saavutanud teoseid, mille põhjal võidaks asetada teda seesuguste uurijate liiki, kellelt vormilist kompetentsi ei ole vaja nõuda. Mag. Blumfeldtil on minu arust päris head eeldused teaduslikul alal, kuid need ei ole veel oma õigustesse pääsenud. Neid nõudeid, mis on asetatavad professorile taotlejale, mag. Blumfeldt ei täida, ja sellepärast ei pea ma võimalikuks tunnistada teda kompetentseks taotletavale ametikohale.

Esitan austavalt, et dr. Johansen tunnistataks kompetentseks taotletavale üldajaloo professorile. Minu arusaamise järgi saab ülikool temas suurepärase uurija ja õpetaja, kes ilmsesti oleks ülikoolile auks.

Helsingis, 4. II 1939.

A. R. Cederberg.

II.

Prof. P. Tarveli arvamus.

Tartu Ülikooli üldise ajaloo professorile kandideerijate Evald Blumfeldt'i ja Paul Johansen'i teaduslike tööde hinnang.

Üldise ajaloo õppetoolile kandideerivad Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja mag. phil. Evald Blumfeldt ja Tallinna linnaarhivaar dr. phil. Paul Johansen. Et vana-aja ajalugu Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonnas ei saa üldse eriaina õppida, keskaja suhtes aga see võimalus on õppekavade järgi olemas, sest et uus-aja jaoks esineb eri professor, mis praegusel momendil on täidetud, siis tuleb õppekohtade nimekirjas leiduva, üldise ajaloo teise professori täitjal järelikult õpetust anda keskaja ajaloo alal kõigi nende maade suhtes, mille ajaloo käsitlemine ei kuulu Eesti ja naabermaade ajaloo professoride alla. Vastavalt kehtivaile õppekavadele peab ta oma õppetegevuses pearõhu asetama Saksa-, Prantsus- ja Inglismaa ajaloo keskajal. Seda asjaolu tuleb käesolevale õppetoolile kandideerivate isikute teadusliku tegevuse hindamisel tõsiselt arvestada.

Evald Blumfeldt'i teaduslike tööde hinnang.

Mag. phil. Evald Blumfeldt'i teaduslike tööde nimistu sisaldab 35 numbrit. Neist moodustavad esimese, tähtsaima liigi uurimusliku iseloomuga teosed ja artiklid, mis käsitlevad mitmesuguseid Eesti ajaloo eriküsimusi. Magistritööna käsikirjaliselt esitatud teos „Lundi peapiiskopp Andreas Sunonis Eestimaal“ (XXV + 221 lk.) käsitleb üsna laialise ürikulise ainese põhjal Taani võimu algus-aastaid Põhja-Eestis. See töö leidis ametlike arvustajate poolt väga kiitvat hindamist ja ta põhjal oman-

das autor mag. phil. astme üldise ajaloo alal. Hiljemini on Blumfeldt peamiselt tegelnud Eesti ala hiliskeskaegse agraar- ja asustusajalooga, silmas pidades esijoones Saaremaa olusuhteid. Ta on nende küsimuste kohta kogunud kodu- ja välismaa arhiivest rikkalikku materjali, mida ta seni on jõudnud kasutada vaid mõnes uurimusliku iseloomuga kirjutises, nagu „Jooni taaniaegse Saaremaa agraarajaloost“ (Ajalooline Ajakiri 1931, lk. 15—31, 78—100). Hoopis suuremal määral on ta seda väärtuslikku ainet kasutanud mitmesugustes koguteostes ilmunud pikemais ülevaate-artikleis, mis ühtlasi toetuvad ka väga laialisele erikirjandusele. Neist väärivad esiletõstmist kirjutised Saaremaa ja Läänemaa ajaloo kohta koguteoses „Eesti“ VI ja VIII, „Eesti keskaja agraarajalugu“ koguteoses „Eesti majanduslugu“ I ja „Eesti talurahvas keskaja teisel poolel“ teoses „Eesti ajalugu“ II. Kõigis neis üsna ulatuslikes ja tihedais kirjutistes osutab Blumfeldt head ürikulise materjali ja monograafilise kirjanduse tundmist, eeskujulikke dispositsioonivõimeid, avarat pilku, suurt kriitilisust ja ettevaatlikkust, eriti agraar- ja asustusajaloo väheuuritud eriprobleemide jälgimisel. Samasugused omadused iseloomustavad ta teisigi teaduslikke artikleid, milles ta on käsitlenud Tallinna kaubaliiklust XVII sajandi alguses, Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistöid aastail 1765—1828 ja muud. Eiramatuna on talt ilmunud Rootsi kuninga Gustav II Adolphi biograafia „Suurmeeste elulugude“ sarjas (160 lk.); see annab suure kuninga elust ja tegevusest hästi disponeeritud, selge ja asjaliku ülevaate. Kõik need tööd tõendavad E. Blumfeldti heast metoodilisest koolitusest ja ta võimeist tagajärjekalt teotseda ajaloolise uurimistöo alal. Ta ei ole küll üheski senini ilmunud teoses otsest käsitlenud küsimusi Lääne-Euroopa keskaja alalt, on aga pidevalt teotsenud Eesti hiliskeskaja eriküsimustega, tunneb seetõttu vajalikul määral keskaja ajaloo uurimise erilisi metoodilisi põhinõudeid ja omab teisigi eeldusi keskaja ajaloo laiemas ulatuses tegelemiseks.

Teatavaid kogemusi omab Blumfeldt ka medievistile eriti vajalikkude ajaloo abiteaduste alal. Ses suhtes tuleb eriti rõhutada ta kauaaegset ja pidevat teotsemist ajaloo-bibliograafia ülesannetega. Koos N. Loone'ga on ta koostanud eeskujulikud ülevaadet Eesti ajaloo bibliograafia üle koguteose „Eesti filoloogia ja ajaloo aasta-ülevaade“ kolmele aastakäigule. Samuti koos N. Loonega on ta paljude aastate jooksul innukalt töötanud väärtusliku

ja ulatusliku bibliograafilise suurteose „Bibliotheca Estoniae historica“ I—IV (sellest IV praegu veel korrektuurpoognais) kallal ja viinud N. Loone surma järel selle toimetustööd lõpule.

Paul Johansen'i teaduslike tööde hinnang.

Dr. phil. Paul Johanseni teaduslike tööde nimistu sisaldab 54 numbrit. Samuti kui Blumfeldt on Johansengi teotsenud peamiselt Eesti agraar- ja asustusajalooga keskajal. Sellel alal väärivad esiletõstmist ta uurimused „Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter“ (VIII + 108 lk.), mille põhjal ta omandas dr. phil. kraadi Leipzigi ülikoolis, ja „Die Estlandliste des Liber Census Daniae“ (VIII + 1012 lk.). Esimene neist teostest annab ülevaate Eestimaa, eriti Põhja-Eesti asustuse ja agraarkorrastuse kohta, käsitledes eriti eestlaste ühiskondlikke suhteid XIII sajandil, saraskondlikku korda, asustusvorme ja talumajandite põllukultuuri. Autor on teadlikult hoidunud eesti agraarsuhete viimisest tihedamasse ühendusse soome sugu rahvaste ja teiste naaberrahvaste vastavate olusuhetega. Teine teos moodustab erakordselt ulatusliku monograafia; see koosneb õigupoolest reast iseseisvaist eriuurimustest, mida omavahel ühendab vaid nende peamine ühine allikas — Taani hindamisraamat. Teose esimeses, tekstikriitilises osas esitatakse Liber Census Daniae tekkeloo kohta rida uusi seisukohti, mis asetavad kogu küsimuse hoopis uude valgusse. Kuipalju neist, sageli üsna julgeist hüpoteesidest jääb tulevikus lõplikult püsima, sellele on praegu veel võimatu kindlat vastust anda. Teose teine osa jälgib mitmesuguseid küsimusi Põhja-Eesti keskaegse asustusajaloo alalt, esitades muuseas hiiglasuure andmestiku Taani hindamisraamatus esinevate külade kohta (lk. 297—675). Kuna see andmestik nii suures ulatuses tundub käesoleva teose proportsioone rikkuva ballastina, sisaldavad selle osa teised peatükid rohkesti väärtuslikke andmeid Põhja-Eesti keskaegsete asustusolude kohta. Töö kolmas osa käsitleb Põhja-Eesti aadli ajalugu, jälgib Harju-Viru vasalkonna kujunemist ja aadliseisuse sotsiaalset arengut ning esitab alfabeetiliselt järjestatud aadlinimistuis ohtrasti mitmesuguseist allikaist kogutud lisaandmeid taaniaegse Põhja-Eesti aadliperekondade kohta. See Johanseni teos, mis uurimuslike osade kõrval sisaldab vahest liigagi palju mitmesugust ajaloolist algmaterjali, on põhjanevamaid töid Eesti keskaja ajaloo alal ja

viib, hoolimata mitmete seisukohtade liigselt hüpoteetilisest iseloomust, paljude tähtsate probleemide uurimist olulisel määral edasi.

Asustusajaloolise uurimise ülesandeid ja eriprobleeme on Johansen asjatundlikult käsitlenud ka reas kirjutistes ja ülevaateis, nagu „Siedlungsforschung in Estland und Lettland“ (R. Köttschke'le pühendatud koguteoses), „Asustuse ja agrarolude areng“ („Eesti Ajalugu“ II) jne. Eriti väärib esiletõstmist ta lühiuurimus „Kuurilaiskysymys“ (Historiallinen Aikakauskirja 1938), milles püstitatakse üllatusena tunduv hüpotees eestlaste ja liivlaste võimutsemisest Kuramaal nooremal rauaajal. Peale selle on Johansen avaldanud hulga kirjutisi Eesti linnade, peamiselt Tallinna ajaloost; neis jälgitakse muuseas ka rahvuslikke suhteid meie keskaegseis linnades, näit. artikleis „Tallinna keskaja õllekandjate ajaloost“ (Ajalooline Ajakiri 1926), „Eestlane Tallinna Linnaarhiivi allikate kajastuses“ (ibid. 1934).

Johanseni teaduslikud teosed ja kirjutised kuuluvad kõik Eesti ja naabermaade ajaloo alale ega käsitle Lääne-Euroopa ajalooa tihedamalt seotud küsimusi. Ent nad tunnistavad autori suurtest teaduslikest võimeist ja meetodilisest koolitusest ning paistavad silma selge sõnastusega. Liikudes julgeid probleemiseadeid harrastava andeka uurijana Eesti keskaja ajaloo radadel omab Johansen vajalikke eeldusi ka Lääne-Euroopa keskaja käsitlemiseks, näit. ajaloo abiteaduste, eriti paleograafia hea tundmise tõttu. Erilist tunnustust väärivad ta teened ajaloolise allikainese publitseerimisel. Ta on (mõnikord koos teiste autoritega) avaldanud suure arvu hoolikalt toimetatud ja kommentaaridega varustatud allikpublikatsioone, mis enamasti sisaldavad materjali Tallinna Linnaarhiivi kogudest, nagu „Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507“, „Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest 1365—1458“, „Tallinna turberaamat 1515—1626“, „Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374“ ja paljud teised. Needki väljaanded tõendavad autori häid võimeid keskaegse paleograafia ja teiste vastavate abiteaduste alal.

Kandidaatide võrdlev hinnang.

Nii mag. E. Blumfeldt kui ka dr. P. Johansen on suurte võimetega uurijad, kes Eesti keskaja ajaloo alal on teotsenud heade tagajärgedega. Seejuures Johansen on seni olnud uurijana Blum-

feldtist märksa produktiivsem ja harrastanud laiajoonelisi, hüpoteetilisi konstruktsioone, kuna Blumfeldti iseloomustab tunduvalt suurem kainus ning ettevaatlikkus sünteeside loomisel. Johansen omab suuri teeneid allikate üllitajana, Blumfeldt jälle bibliograafina. Lääne-Euroopa keskaja uurimise alal pole kumbki kandidaat seni otseses mõttes liikunud, kuid mõlemad omavad selleks siiski eeldusi. Seejuures omab Blumfeldt üldise ajaloo alal magistrikraadi ja teotseb teist semestrit keskaja ajaloo alal õppeülesandetäitjana, kuna ta varemini täitis ühe semestri jooksul Eesti ajaloo õppeülesannet. Ta on toiminud mõne aja ka gümnaasiumis ajalooõpetajana. Nii on tal üldise ajaloo õpetamiseks teatav pedagoogiline staaž ja vilumus. Ta esitab käsitletavat ainet metoodilise selguse, kindluse ja täpsusega. Johanseni pedagoogiliste võimete kohta ei saa vastavate andmete puudumise tõttu midagi kindlamat öelda; ainult niipalju võiks mainida, et ta ettekanded teaduslikes seltsides on oma selguse ja asjalikkusega avaldanud head muljet.

Kumbki kandidaat ei ole seni aktiivse uurijana teotsenud Lääne-Euroopa keskaja uurimise alal, ei oma Tartu Ülikooli doktorikraadi ega ole õiendanud suulist doktorieksamit üldises ajalooos. Seetõttu ei oma kumbki neist praegusel momendil veel vajalikku küpsust ja ettevalmistust selleks, et tulla arvesse professori lõplikul täitmisel. Et aga mõlemad kandidaadid, nagu nägime, osutavad teatavaid eeldusi sellel õppetoolil teotsemiseks, siis tuleks praegu üldise ajaloo professori täita esialgu professori kohustetäitjaga. Sel puhul annaks dr. P. Johanseni suurem teaduslik produktsioon talle teatava ülekaalu.

Tartus, 28. II 1939.

P. Tarvel.

III.

Prof. H. Kruus'i arvamus.

Filosoofiateaduskonnakogu poolt mulle tehtud ülesande täitmiseks esitan käesolevaga oma hinnangu vakantssele üldajaloo professuurile kandideerijate teaduslikkude tööde kohta ja oma arvamuse nende kandidaatide sobivuse kohta mainitud õppetoolile.

P. Johansen'i teaduslikkude tööde kohta.

P. Johanseni poolt esitatud tööde loend sisaldab 54 numbrit, milledest on paar alles trüki ilmumata, kusjuures tema poolt ajalehtedes avaldatud arvustused ja artiklid on jäetud arvestamata.

Selles teaduslikus toodangus seisavad esikohal uurimused: „Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter“ (1925, doktori-väitekirj, VIII + 108 lk., töödeloendis nr. 4) ja „Die Estlandliste des Liber Census Daniae“ (1933, VIII + 1012 lk., nr. 28). Mõlemad teosed on väga tähelepanuväärsed saavutised Eesti keskaegse agraar- ja asustusajaloo alal.

Esimene neist on noore, umbes 23-aastase autori suurem esikteos, milles selge probleemiseadega ja meetodikindla käsitlusega on püütud tuua uut valgustust Eesti tähtsamale agraar- ja asustusajaloolistele põhinähtustele nii muistsel iseseisvusajal kui ka sellele järgnenud võõra võimu all. Allikainese kasutamisel ülekaalukalt Põhja-Eesti materjalile tuginev ja väljaspoolse, nii teiste soome sugu rahvaste kui ka naaberrahvaste kohta käiva vastava võrdlusandmestiku alal eruditsiooniga mitte just hiilata tahtev, on see teos, mis nüüd ju küll mõnevõrra on juba vananenud, olnud silmapaistvalt teenekas Eesti keskaegse asustus- ja agraarajaloo uurimise edasiviimisel.

P. Johanseni teise suurema uurimuse „Die Estlandliste des Liber Census Daniae“ puhul, mille kohta allakirjutanu on aval-

danud üksikasjalisema retsensiooni „Ajaloolises Ajakirjas“ 1934, lk. 37—46, olgu siinkohal esile tõstetud järgmist:

Teatavasti on Liber Census Daniae ajaloo-allikana olnud juba pikema rea aastakümnete kestel Euroopa põhjamaade, iseäranis taani uurijaile üheks põnevamaks huvipunktiks, mille puhul eriti tema tekkeloo kohta on püstitatud rida erinevaid hüpoteese ja teooriaid. Mitte vähema põnevusega kui selle teose kogukõidet on käsitletud selle Eestimaa kohta käivat osa, nn. suurt ja väikest Eestimaa-nimistut. Oma suures uurimuses on P. Johansen omapoolselt võtnud lähema ja väga mitmekülgse vaatluse alla just viimatimainitud osa.

Põhjaliku tekstikriitilise analüüsi abil jälgib autor eriti suure Eestimaa-nimistu tekkelugu, tehes seda juba Schirreni poolt näidatud ja Bunge poolt pretseeritud suunas. Korrates osalt vanu ja esitades uusi argumente, jõuab autor seisukohale, et kõnesolev nimistu, mille aluseks olid olnud 1219.—20. a. Põhja-Eesti ristimist toimetanud preestrite koostatud nimistud, on redigeeritud ta lõplikul kujul Tallinna piiskopi Thorkill'i poolt, kes oli sel kohal 1238—60, või tema lähema kaastöölise, kaplani poolt. Selle nimistu peaülesandeks olnud fikseerida, n.-ö. revideerida maavaldustiitleid, ja selle koostamise ajaks määrab autor 1241. a., kitsendades seega Breverni dateeringut — 1248—49, tehes seda peamiselt käsitletava allika „sisemiste momentide“ põhjal.

Kohe pärast 1241. a. Eestimaal Taanile kuulavas valduses poliitiliste jõuvahekordade ümberkujunemise tõttu jäänud p. Thorkilli juhitud „revisjoni“ tulemused ametlikult kinnitamata. Kogu nimistu sattunud pärast Thorkilli surma kuninga kantseleisse. Siin kasutatud teda hiljemini kuningas Eerik Klippingi jaoks õpperaamatu koostamisel, millesse ta ümber kirjutatud koos Liber Census Daniae osadega.

Uurimuse teine peaos, mis on pühendatud ajaloolise topograafia ja asustusajaloolistele probleemidele, moodustab teose suurima osa. Enamik sellest käsitleb otseselt Liber Census Daniae Eestimaa külade nimistut, mis, esitades vastavat andmestikku ka hilisemast ajast, paisutabki liigselt teost, seda ülemääraselt koorimates. Selle teise osa n.-ö. sünteetilistes peatükkides käsitleb autor Taanile kuulunud Eestimaa piire, selle maakondlikku ja kihelkondlikku jaotust, kihelkondade sisemist korraldust, kirikute asutamist jne. Eestlaste muistse iseseisvusaja ja hilisema sotsiaalse ning agraraajaloo tundmaõppimiseks on eriti väärtuslikud

autori vaatlused adramaa mõiste ja arengu kohta. Tähelepandavad on ka vaatlused rahvastiku tiheduse, asustusviiside, liiklemis-olude, kohanimedega jne. kohta.

Uurimuse kolmas peaos on pühendatud aadliajaloo seoses Liber Censu Daniae Eestimaa-nimistu andmetega. Lähtudes eriti üksikasjaliselt käsitletud läänimeeste isikunimedest, on autor püüdnud jälgida sotsiaalset, rahvuslikku, õiguslikku ja geneoloogilist arengut selles ülimuskihis, mis maa ja rahva saatus kujunemisel etendas juhtivat osa.

Nimetanud siin ainult olulisemad küsimused, mis autor on võtnud kõnesolevas teoses lähema vaatluse alla, peab allakirjutanu, nagu viis aastat varem inigi oma ülalmainitud retsensioonis, rõhutama seegi kord, et seda P. Johanseni teost tuleb Eesti keskaegse ajaloo paljude probleemide uurimise edasiviimisel hinnata kõrgelt, kusjuures autor oma alal avaldab kõige tõsisemaid uurijavõimeid. Erialadel on ta püstitanud pika rea uudseid ja väärtuslikke hüpoteese. Kui ka kõik neist pole lahendatud ja mõned neist aja jooksul peavad ka langema, on nad ometi küllalt põhjendatud ja uutele otsimistele teed rajavad.

Johanseni uurimuse tulemusist on erilisemat vastuvaidlust leidnud ta põhitees Liber Censu Daniae koguköite tekke kohta, mis ei ole leidnud pooldamist taani ajaloolaste poolt ja mille vastu üksikasjalisema tekstikriitika põhjal on oponeerinud iseäranis E. Kroman oma teoses „Der Liber Censu Daniae. Die Herkunft und Geschichte der Handschrift“ (1936), ühtlasi iseloomustades Johanseni hüpoteetilisi konstruktsioone liiga fantastilistena. Oma lühikeses vastuväitluses „Ist die Herkunftsfrage der Liber-Censu-Daniae-Handschrift gelöst?“ (töödeloendis nr. 46). on Johansen jäänud üldiselt oma hüpoteesi juurde, siiski parandades seda tekkeaja suhtes kümnekonna aasta võrra ja ühtlasi mööndes, et viimne sõna kõnesolevas küsimuses on siiski veel ütlemata.

Asustusajaloolistele küsimustele, mis moodustavad olulisema osa kahe ülalmainitud teose probleemistikust, on P. Johansen pühendanud veel rea lühiuurimusi, ülevaate- ja propagandakirjutisi ning programmilisi artikleid, nagu seda on tema tööde nimestikus nr. 3, 12, 21, 37, 41, 44, milledes arutletakse Eesti territooriumi asustusuurimise ülesandeid ja antakse ülevaatlikke kokkuvõtteid selle ala uurimise tulemusist. Nagu ülalmainitud peateostes, avaldub neiski lühemais kirjutisis autori üldiselt hea

orientatsioon probleemistikus, kirjanduse ja allikate tundmises, samuti elav ja selge sõnastusvõime.

Teine, nii koguselt kui sisulistelt saavutistelt tagasihoidlikum osa P. Johanseni uurimuslikest kirjutistest on pühendatud mitmesugustele eriküsimustele, peamiselt Eesti linnade, neist eriti Tallinna ajaloost (töödeloendis nr. 7, 15, 34, 38, 39, 48, 54). Ka neis heidetakse oma jagu uut valgust käsitletavaile küsimusile, tehes seda osalt ka senitundmatu allikainese põhjal. Autori viimase aja uurimustest äratub kindlasti laiemat tähelepanu ta pikem artikkel, mis on pühendatud nn. kurelaste küsimusele (soome ja saksa keeles, töödeloendis nr. 50 ja 51), milles asutakse seisukohale, et eestlased, peamiselt saarlased, ja liivlased hoidsid nooremal rauaajal Kuramaa elanikke oma alistumuses, millega seoses arenes koha peal eriline segakultuur. See julge väide vajab ja võimaldab veel üksikasjalisemat sõelumist ning kaalumist nii arheoloogiliste, filoloogiliste ja ajalooliste andmete abil, ja alles siis selgub, kas ta jääb püsima meie ajaloolise uurimise raudvaraks.

Allikpublikatsioonide alal, mis moodustab teise suurema osa P. Johanseni teaduslikust toodangust, on ta üllitanud, osalt koos teistega, peamiselt Tallinna Linnaarhiivi rikkalikest kogudest Eesti kultuuriloole esimese järgu väärtusega materjale. Neist olgu tähtsamaina mainitud (väljaannete ilmumise kronoloogilises järjekorras): „Eestikeelsed palved Kullamaalt“ (1923, töödeloendis nr. 1), „Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507“ (1925, nr. 2), „Keila kiriku vööründrite arveraaamat 1472—1553“ (1926, nr. 6), „Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte“ (1928, nr. 14), „Katkendid Tallinna esimestest turberaamatutest 1365—1458“ (1928, nr. 16), „Bruchstücke eines niederdeutsch-estnischen Katechismus vom Jahre 1535“ (koos H. Weiss'iga, 1930, nr. 22), „Analecta estonica“ (1930, nr. 23), „Ein Verzeichnis der Ordensbeamten und Diener im Gebiete Fellin vom Jahre 1554“ (1930, nr. 24), „35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands im 13. und 14. Jahrhundert“ (1932, nr. 26), „Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374“ (1935, nr. 31), „400-aastane eesti raamat“ (koos H. Weissiga, 1935, nr. 35), „Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet“ (1937, nr. 47), „Tallinna turberaamat 1515—1626“ (koos N. Essen'iga, 1939, nr. 53). Peale nende suuremate on P. Johansenilt ilmunud veel rida väiksemaid allikpublikatsioone (töödeloendis nr. 7, 8, 9, 10, 11, 13, 19, 29, 32, 33, 43).

Kõik need rohkearvulised allikpublikatsioonid, mis on varustatud vajalikkude selgitavate saatesõnadega ja asjatundlikkude kommentaaridega, avaldavad nende trükkitoimetaja üldiselt häid kogemusi keskaegse paleograafia alal, vajalikku keeletundmist ja head orientatsiooni ainekus.

Lõpuks tuleks P. Johanseni toodangus mainida veel arhiivinduslikele küsimustele pühendatud töid (töödeloendis nr. 5, 25, 42) ja populaarteadusliku ilmega ülevaateid (nr. 17, 20, 27, 40, 49).

E. Blumfeldti teaduslike tööde kohta.

E. Blumfeldti poolt esitatud tööde loend sisaldab 35 numbrit.

Tema esimeseks suuremaks teaduslikuks uurimuseks on 1927. a. koostatud magistritöö „Lundi peapiiskopp Andreas Sunonis Eestimaal“ (käsikirjas XXV + 221 lk., töödeloendis nr. 1). Käsitlenud peajoontes esimesi kristianiseerimiskatseid Baltikumis ja Taani kuninga Knud VI üritatud retki Eestimaale, on autor üksikasjalisemalt vaadelnud taanlaste retke Saaremaale 1206. a. ja sellele järgnenud sündmusi 1218. aastani. Teose peaosas moodustab kun. Valdemar II retk Eestimaale 1219. a. ja peapiiskopp Andreas Sunonise siinviibimine kuninga asehaldurina 1219.—21. a. Edasi järgnevad veel kolm sisukat, osalt tekstikriitilist ekskurssi uurimuse teemaga seotud küsimuste kohta. Selles esikteoses avaldab autor ilmselt head orientatsiooni vastavas kirjan-duses, head ja otse tühjendavat interpretatsioonivõimet kasutatud allikate suhtes, selget, kindlat ja läbinägevat probleemiseade-andi ning täiesti rahuldavat kompositsioonivõimet.

Kõigiti on õnnestunud ka koguteoses „Eesti IV — Pärnumaa“ piiratud ja tagasihoidlikes raames autorilt ilmunud Audru kihelkonna ajalugu (töödeloendis nr. 2).

Edasi järgneb autorilt rida töid, mis ilmutavad tema erilist huvi Saare- ja Läänemaa ajaloo vastu (nr. 3, 4, 5, 7, 14, 16, 20, 22). Enamikus neist käsitletakse uudse allikainese põhjal ja hea asjatundmisega peamiselt agraar- ja asustusajaloolisi küsimusi vastavaiilt aladelt. Mainitud teoseist on eriti tähelepanevad koguteoses „Eesti VI“ (1933—34) ilmunud osad Saaremaa, selle kihelkondade ja Kuressaare linna ajaloo kohta (92 + 168 lk.), nii ka sama koguteose VIII köites 1938. a. trükitud Läänemaa ajalugu (57 lk.). Saaremaa kui omaette tervikliku ja teistest Eesti

maakonnist rohkesti erineva maa-alalise ühiku ajaloo käsitus E. Blumfeldti poolt on juba omal ajal leidnud arvustuselt kiitvat tunnustust (vrd. eriti J. Vasar, „Ajalooline Ajakiri“ 1934, lk. 130 j.), millega ka siinkohal tuleb üldiselt ühineda. Kuid mitte üksnes Saaremaa ajaloo üldkäsitluses, vaid samuti ka selle eri kihelkondade ja Kuressaare linna kohta käivais ajaloolistes ülevaadetes on autor andnud rohkesti uusi kontseptsioone, mis on arendatud rikkaliku trükitud ja trükkimata allikainese põhjal. Eriti asjatundliku ja meetodikindla uurijana esineb siin E. Blumfeldt agraar- ja asustus-, aga samuti ka haldusajalooliste küsimuste alal. Autori uurijavõimetena paistavad siin eriti silma suur hoolikus ainese kogumisel ja analüüsimisel, terav ja leidlik probleemiseade-võime, vajalik ettevaatlikkus ja kaine asjalikkus sünteeside arendamisel, mille kõige taga on tunda laitmatut teaduslikku südametunnistust.

Saare- ja Läänemaa kohta ilmunud tööd on ainult osaline avaldus autori pidevast ning meetodikindlast uurimuslikust huvist Lääne-Eesti ajaloo vastu. Selle kohta on ta aastate jooksul kogunud ainekku muuseumis õige rohkearvuliselt ka välismaa, eriti Kopenhaageni ja Stokholmi arhiividest. E. Blumfeldt on kahtlemata tõusnud Lääne-Eesti ajaloo parimaks asjatundjaks, kes ses suhtes ületab kõik teised seni selle ala puhtajalooliste küsimuste uurimisega tegelnud isikud. Selt alalt on valitud ka autori doktori-väitekirja teema — Lääne-Eesti keskaegsete asustus- ja agraarolude üle, mis on praegu valmimas.

E. Blumfeldti uurimuslik huvi majandusajalooliste küsimuste vastu väljaspool ülalmainitud probleemide ringi on avaldunud tema lühiuurimisis: „Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629“ (1935, t. nr. 8) ja „Põhja-Eesti maakoguduste pastorite majanduslikust seisundist XVII sajandi lõpul“ (1937, nr. 17), mis oma teema piirides annavad meie ajaloo uurimisele heas esituses tähelepanuväärseid lisandeid.

Majandus-, agraar- ja sotsiaalajaloo valdkonda keskaja piires kuuluvad ka autori paremad ülevaate-kirjutised „Eesti keskaja agraarjalugu“ (1937, 76 lk., nr. 18) ja „Eesti talurahvas keskaja teisel poolel“ (1937, 28 lk., nr. 19). Need on tihedad, probleemistikus ja kirjanduses hea orientatsiooniga koostatud ja kompositsioonilt õnnestunud kokkuvõtted.

E. Blumfeldtilt on ilmunud ka veel muid kokkuvõtlikke ülevaateid mitmesuguste küsimuste kohta (töödeloendis nr. 6, 9,

Tartu Ülikooli doktorikraadile ajaloo alal vajab erilist otsustust, mille kohta esitise tegemiseks allakirjutanul puuduvad küllaldased andmed.

Kui ma kõige ülalöeldu järgi pean lõpuks tegema esitise kandideerijate sobivuse ja paremusjärjekorra kohta üldajaloo professuurile esitatavate nõuete seisukohalt, siis on küllaltki raske jõuda siin kategoorilisele seisukohale. Ühelt poolt on selge, et mõlemad kandidaadid on tõsiselt arvestatavad ja teaduslikus töös häid võimeid ilmutanud õpetlased Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Ulatuslikum ja tihedam huvi üldajaloo vastu pole nende teaduslikus toodangus leidnud otsest kajastust. Blumfeldti ülikoolistuudiumist on teada, et ta on üldajalugu õppinud ülemastme ulatuses ning sel alal omandanud ka magistrikraadi ja hiljemini olnud õppeülesandetäitjaks ka üldajaloo alal. Johanseni üldajaloo harrastuse kohta puuduvad lähemad andmed. — Allakirjutanu ei saa soovitada kumbagi kandideerijat määraliseks professoriks üldajaloo õppetoolile.

Küsimuse ajutise lahendusena oleks mõeldav käesolevailgi eeldusel üldajaloo õppetooli täitmine professori kohusetäitjaga. Säärasel korral tuleks mõlemaid kandidaate pidada umbkaudu võrdseks, seejuures ehk siiski mõnevõrra eelistades P. Johansenit, peamiselt tema suurema teadusliku toodangu tõttu keskaja küsimuste uurimisel. Nii ühe kui teise kandideeriija valimine võiks toimuda kolmeks aastaks adjunktprofessori õigustega.

Tartus, 1. märtsil 1939.

H. Kruus.